

Föreläsning i Rotary 1959. 19. Maj

Om Raoul Wallenberg.

Det har allt emellanåt publicerats meddelanden om min styvson Raoul Wallenberg den unga sekreterare vid Sveriges legation i Budapest som år 1945 föll i rysk fångenskap. Då dessa meddelanden spritts över en lång följd av år har jag tänkt att en sammanfattning kunde vara av intresse för en sluten krets som den här, men jag ber att den inte kommer till offentligheten genom pressen eller annorledes. Jag skall försöka göra den så kort som möjligt och måste därför utesluta en del detaljer.

Först några ord om förhållandena i Budapest omedelbart före W:s ankomst dit. I mars 1944 hade tyskarna övertagit makten i Ungern och igångsatt en förintelsekampanj mot de ungerska judarna. De neutrala legationerna i Budapest belägrades av skräckslagna människor. För att skydda de hjälpsökande, främst dem som haft förbindelse med Sverige, från att deporteras till förintelselägren utfärdade den svenska legationen provisoriska pass, som skulle utgöra skydd för innehavarna i avvidan på att de kunde flytta över till Sverige. På grund av den våldsamma tillströmningen av hjälpsökande begärde legationen förstärkning av arbetskrafterna. I början av juli 1944, kort tid efter sedan Kung Gustaf V inter- venerat hos den ungerska riksföreståndaren Horthy till förmån för de ungerska judarna, förordnades W. till förste sekreterare vid legationen med särskilt uppdrag att försöka hjälpa de förföljda.

Han anställde en stab av medarbetare, som så småningom uppgick till ca 400 personer och lät utfärda en mängd skyddspass. En del av passens innehavare fick bo i särskilda hus, som hyrdes i stadsdelen Pest, de s.k. svenskhusen, där det så småningom samlades tusentals människor. Sen riksföreståndaren störtats i oktober 1944 och tyskarna insatt pilkorsarnas ledare Szalasi som regeringschef, började en period av terror, som blev allt mer

desperat ju längre sovjettruppernas offensiv mot Budapest fortskred. Medan övriga medlemmar av den svenska legationen uppehöll sig på olika platser i Stadsdelen Buda, förlade W. under denna period sin huvudsakliga verksamhet till Pest, där hans organisation och skyddslingar befann sig. Han försökte i möjligaste mån värja sina skyddslingar mot de många överfall, för vilka de utsattes av pilkorsarna, och han motsåg med en viss grad av förhoppning den dag, då sovjettrupperna skulle ockupera staden.

På nyåret 1945 hade marskalk Malinovskis armé börjat tränga in i Pest. W. beslöt då att försöka ta sig över till den del av staden som intagits av ryssarna. Den 13 januari lyckades han jämte sin chaufför Langfelder ta sig över stridslinjen vid Benzurgatan och presenterade sig för den ryska majoren Demtjinkov, för vilken han visade sin legitimation. Den 17 januari besökte han för sista gången sitt högkvarter vid Tatrugatan i Pest samt meddelade att han skulle fara till Debrecen för att få kontakt med Malinovskis högkvarter. W. sa därvid att han inte visste om han for som gäst eller som fånge. Han var vid besöket åtföljd av en rysk officer och Langfelder. Efter att ha lämnat kassören pengar för den fortsatta hjälpverksamheten avreste han under militäreskort i riktning mot Debrecen.

I en skrivelse den 16 januari 1945 meddelade v. utrikeskommissarien Dekanosov den svenska Moskvaministern Söderblom att W. anträffats i den av sovjettrupperna erövrade delen av Budapest och att åtgärder till skydd av W. och hans egendom vidtagits av de sovjetiska militärmyndigheterna.

En månad senare, någon dag i mitten av februari, uppsökte W:s mor Sovjets ambassadör i Stockholm mme Kollontay, som då förklarade att W. var i Ryssland och befann sig väl. Något senare bad mme Kollontay utrikesminister Günthers fru att framföra samma meddelande till Günther.

Under februari och mars månader anmodade utrikesdepartementet - jag använder i fortsättningen förkortningen UD - upprepade gånger minister Söderblom att inhämta upplysningar om de andra Budapestsvenskarnas öde. I fråga om W. ansåg sig UD den 17 februari kunna meddela konsulatet i Wien att denne vore

i säkerhet sedan en månad tillbaka, men telegraferade den 8 mars till Söderblom att W. var efterlängtd och frågade när han kunde hitväntas.

Den 12 mars svarade Söderblom att W. enligt meddelande från Bukarest vore försvunnen se'n den 17 januari.

Samma dag den 12 mars kungjordes i den ungerska radion att W., som försvunnit den 17 januari, sannolikt mördats av Gestapo-agenter.

Den 15 april 1945 kom hela Budapestlegationen med undantag för W. hem till Stockholm. Se'n min fru och jag kort efteråt uppvaktat Günther, anmodade denne Söderblom att uppsöka Dekanov och hemställa att vederbörande ryska militärmyndigheter, under vilkas beskydd W. blivit ställd, måtte anmodas att verkställa en noggrann undersökning ang. dennes vidare öde.

Under april-juni gjorde Söderblom åtskilliga påminnelser i saken, men skrev den 6 juli att han hört ett rykte att W. skulle i förklädnad vistas i Budapest och att han därför ansåg sig tills vidare inte böra företaga sig något i saken.

Se'n UD svarat att detta rykte inte borde föranleda till passivitet, skrev Söderblom den 14 augusti att det i dåvarande läge knappast vore lämpligt att bedriva saken från Moskva.

Efter utrikesministerskiftet på sommaren 1945 uppsökte vi i början av september den nya utrikesministern Undén, som förklarade att han inte hade några maktmedel för att tvinga fram något svar från ryssarna. På anmodan av UD överlämnade emellertid Söderblom den 3 november 1945 en not till Sovjets utrikesministerium, vari han hemställde om upplysning ang. resultatet av efterforskningarna efter W. Vid en förnyad förfrågan den 30 november fick han den upplysningen att militärmyndigheterna ånyo beordrats att vidtaga undersökning efter W., men att något besked från dem ännu inte inkommit.

Under första halvåret 1946 gjorde Söderblom en del ytterligare förfrågningar utan resultat. När han i juni 1946 i samband med sin förestående transport från Moskva uppvaktade Stalin, lovade denne att saken skulle uppklaras. Detta löfte infriades inte.

Något tidigare - i maj 1946 - förklarade Ungerns minister i Stockholm, att det nu kunde anses fastslaget att den spårlöst försvunne Budapestattachén W. mördats tillsammans med två ryska officerare på resa från Budapest till Debrecen.

I UD tycks man vid den tiden ha varit benägen att sätta tro till den uppgiften. När vi på sommaren 1946 besökte UD tillsammans med en person, för vilken en ungrare berättat att han efter Budapests erövring suttit som fånge hos N.K.V.D. tillsammans med W., förklarade biträdande kabinettssekreteraren att han för sin del trodde att W. var död. *Assarsson*

Vid samma tid uppsöktes vi av en österrikisk författare Philipp, som sökt sig hit till landet och som nu för en tidningsräkning begärde en intervju ang. W. Efter att ha tagit del av de upplysningar vi fått blev han övertygad om att W. hölls fången i Ryssland. Denna uppfattning utvecklade han i en bok och en mängd tidningsartiklar. Härvid blev han utsatt för mycken mistro från folk, som påstod sig veta bättre, men det har sen visat sig att det var han som hade rätt. Han satte sig i förbindelse med en del av W:s f.d. medarbetare i Budapest och fick av dem höra att de ryska polismyndigheterna där anhållit dem och underkastat dem pressande förhör, varvid polisen framfört anklagelser mot W. för spioneri. Man ansåg allt tal om den svenska legationens och särskilt W:s humanitära verksamhet som osanning och förklarade att W. var spion åt tyskarna. Varför skulle han annars ha arbetat i Budapest. Hela judearbetet hade kommit till för att dölja spioneri för fascisterna.

Emellertid fortgick UD:s något ensidiga korrespondens med Sovjets ~~utrikes~~ ministerium. I december 1946 överlämnades en ny not, vari framhölls att under den tid av närmare två år som förflutit, se'n W. togs i beskydd av sovjetiska militärmyndigheter, hade saken väckt uppseende i svensk opinion och den svenska regeringen ansåg sig ha rätt att förvänta ett bestämt besked.

Vid förfrågningar som Söderbloms efterträdare i Moskva Hägglöf och Sohlman gjorde under första halvåret 1947 fick de veta, att man inte funnit något spår efter W., oaktat de mest energiska efterforskningar bedrivits av generalstab, militärpolis, säkerhetspolis och andra myndigheter.

Under hela denna tid befann sig W., enligt vad man nu vet, allt se'n januari 1945 i fångenskap i Moskva.

Då UD:s framställningar hos sovjetmyndigheterna inte syntes leda till något resultat, vände sig W:s mor på sommaren 1947 till föreningen Fred och Frihet med en förfrågan om föreningen kunde göra något åt saken. Föreningens ordförande fru Birgitta de Vylder Bellander blev livligt intresserad och organiserade snabbt en sammanslutning av föreningar med ett sammanlagt medlemsantal av mer än 1.000.000. Det tillsattes ett arbetsutskott kallat Raoul Wallenbergsaktionen med fru Bellander som ordförande. Aktionen avlät nu en skrivelse till den ryska regeringen med krav på W:s hemsändande. Saken tycks ha väckt sovjetmyndigheternas uppmärksamhet ty vid samma tidpunkt hitkom två ungrare, nobelpristagaren Szentgyörgyi och en författare Levai, som utgivit en bok om W. Båda gjorde uttalanden till tidningarna som gick ut på att W. under striderna i Budapest dödats av fascisterna.

Sovjets utrikesministerium, som dittills lämnat U.D:s framställningar obesvarade, kom sent omsider den 18 augusti 1947 med ett svar. I en not undertecknad av v. utrikesminister Vysjinskij, meddelades att det som resultat av noggrann undersökning fastställdes att W. icke finns i Sovjetunionen och att han är okänd för oss. Det är riktigt att utrikesministeriet den 14 januari 1945 fick ett meddelande från en officer vid de sovjetiska trupperna i Budapest att W. skulle ha anträffats på Benzurgatan, men noggranna efterforskningar efter honom ha inte lett till resultat och den sovjetiska officer, som lämnat meddelandet, har inte återfunnits. Det återstår endast att förmoda att W. under striderna i Budapest omkommit eller blivit tillfångatagen av Szabasys anhängare.

Den hypotes att W. omkommit i Budapest, som man tidigare låtit framföra huvudsakligen genom ungerska språkrör, upptogs således nu av Sovjets utrikesministerium.

Efter mottagandet av Vysjinskijs not gjorde UD, såvitt jag vet, inte någon démarche i Moskva till förmån för W. under de fyra närmast följande åren.

